

Družstva v rozvojových zemích a jejich role v rámci fair trade

Michal Vacenovský

Úvod

K jednomu z nejdiskutovanějších globálních témat patří v současné době téma chudoby v rozvojových zemích, jehož řešení se hledá velmi těžce. V chudých zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky žije mnoho lidí, aniž by měli mnohé ze základních věcí, které používáme každý den, jako je například nezávadná pitná voda, elektřina nebo lékařská péče.

Světová banka odhaduje, že na celém světě je kolem 1,5 miliardy lidí, kteří jsou drobnými zemědělci¹ v rozvojových zemích (World Bank, 2007). Více než 90% chudých na světě jsou právě drobní zemědělci (Lipton, 2005), kteří obvykle čelí celé řadě problémů,² a je tak u nich větší pravděpodobnost, že zůstanou uvězněni v pasti chudoby (Nicholls & Opal, 2005).

Chudoba úzce souvisí s dalšími dvěma faktory, se kterými se drobní zemědělci potýkají. Za prvé, jsou velmi zranitelní vůči otřesům v souvislosti s kolísáním cen a počasí. Ceny mnoha hlavních zemědělských vývozních artiklů rozvojových zemí, jako je cukr, bavlna, kakao a káva, klesly v letech 1970 až 2000 o 30–60%, což drobné zemědělce donutilo prodávat zboží pod výrobní cenou a snížilo příjmy mnoha lidí v nejchudších zemích světa (Kydd & Dorward, 2004). Za druhé, chudoba omezuje přístup zemědělců k úvěrům (také pro nedostatek zástav), vstupům a různým finančním či doplňkovým službám (Duflo, Kremer, & Robinson, 2009). Ekonomická depripace jde často ruku v ruce s negativními sociálními jevy, jako jsou například špatné pracovní podmínky, zvýšená úroveň dětské úmrtnosti a podvýživa, stejně jako poškozování životního prostředí (Nicholls & Opal 2005).

¹ Definice drobného zemědělce není jednotná. Obvykle je používána kategorie velikosti obhospodařované plochy. Vhodnější charakteristikou drobného zemědělce je, že drobní zemědělci se spoléhají především na práci rodinných příslušníků (Hazell *et al.*, 2010). Tato definice je používána i v rámci fair trade.

² Drobní farmáři nemají například dostatek informací o cenách, informací o požadavcích trhu, nemají přístup k finančním trhům apod.

Fair trade a podobné projekty³ začaly vznikat jako jedno z možných řešení některých naléhavých otázek, kterým drobní zemědělci čelí, například vyloučení z trhu, cenová volatilita, chudoba, špatné pracovní normy a zhoršování životního prostředí.

„Obchod, ne pomoc“ se stalo zásadou systémů certifikace produktů, jako je právě Fairtrade.⁴ Jeho potenciál v transformaci trhu je jedněmi oceňován („certifikační optimisté“) a druhými kritizován (zejména ze strany neoklasických ekonomů). Tato debata opět nabírá na významu zejména nyní, kdy se Fairtrade a konkurenční značky stále více přesouvají do hlavního proudu.

Fair trade a družstva jsou součástí soukromého sektoru již po mnoho let. Mezi hnutím fair trade a družstevním hnutím existuje jasná souvislost, o níž bude pojednáno dále v textu.

Tato kapitola podává přehled a zhodnocení současného stavu bádání v oblasti problematiky fair trade a družstevnictví v rozvojových zemích. Zhodnocení vychází z analýzy a komparace sekundárních zdrojů a dat z dané oblasti. Kapitola se v obecné rovině zabývá následujícími otázkami: Může vznik nezávislých, dobrovolných a demokraticky řízených zemědělských organizací (jako jsou družstva) stimulovat hospodářský rozvoj venkovských oblastí a zmírnění chudoby? Mohou zemědělská družstva zvýšit blahobyt zemědělců? Může přístup k alternativním obchodním sítím, jako je Fairtrade, hrát formativní roli v tomto procesu? A může fair trade zlepšit životní podmínky zemědělců nepřímo, prostřednictvím posílení zemědělských družstev, jakož i přímo, prostřednictvím placení vyšších cen? Příklady rozvojových úspěchů a neúspěchů v oblasti certifikací nechávají empirickou diskusi o účinnosti certifikací stále neukončenou.

Stručné představení fair trade

Historie a současnost fair trade

Počátky fair trade spadají do 40. a 50. let 20. století. Jsou spojeny s činností politických a náboženských skupin, jejichž cílem bylo navázat spolupráci s producenty z rozvojových zemí a zajistit jim přístup na zahraniční trhy.

V 60. letech byla vytvořena první institucionální podpora fair trade na půdě OSN. Na konferenci v roce 1964 vznikla nová koncepce pomoci rozvojovým zemím, která upřednostňovala obchod zvýhodňující země Jihu v tržním systému Severu před jednorázovou finanční podporou. Jejím heslem

³ Například UTZ nebo Rainforest Alliance.

⁴ Zatímco fair trade (s malými písmeny) označuje myšlenku nebo koncept spravedlivého obchodování obecně, popř. hnutí lidí, kteří jej podporují, Fairtrade (příp. FAIRTRADE) je název certifikace a ochranné známky.

bylo „Trade, not aid“ neboli „Obchod, nikoliv pomoc“. Toto heslo se také stalo principem fair trade.

V roce 1988 byla vytvořena první fair trade značka s názvem Max Havelaar. Ta začala jako první prodávat mexickou fairtradovou kávu v nizozemských supermarketech. Postupem času se pak začaly zapojovat i další země Evropy a Ameriky. V osmdesátých letech se začala rozšiřovat i produktová řada fairtradových potravin. Kromě kávy, která byla prvním druhem potravinového zboží označeného logem Fairtrade, se tento koncept rozšířil i na další komodity, a to zejména kakao, čokoládu, čaj, cukr, med nebo banány.

Trh s produkty pocházejícími z fair trade prodělal v posledních letech rychlý růst. Celkový podíl výrobků fair trade na trhu je stále malý, ale rychle se zvětšuje a mezinárodní trend je povzbudivý (Evropský parlament, 2005). Například v Evropě došlo od roku 2000 k nárůstu prodeje v rámci fair trade v průměru o 20 % ročně. Největším trhem pro fairtradové výrobky je Evropa, představuje přibližně 60–70 % celosvětového prodejního obrátu a je zde potenciál pro další růst (Evropský parlament, 2005; Fairtrade International, 2012).

Systém fair trade začínal jako alternativní způsob obchodování. Dnes se Fairtrade a konkurenční značky stále více přesouvají do hlavního proudu. Do fair tradu se zapojily i velké společnosti jako Procter & Gamble, Starbucks, Tesco nebo Carrefour, které se tímto snaží chopit nových tržních příležitostí. Vznik privátních fairtradových značek u obchodních řetězců je některými označován jako „třetí vlna“ fair trade. V této souvislosti vznikla celá řada diskuzí, která rozdělila příznivce fair trade do dvou skupin. Na ty, kteří tyto aktivity vítají a podporují, neboť generují tržby pro producenty v rozvojových zemích. Na druhé straně stojí ti, kteří tyto aktivity kritizují. Zdůrazňují například roli osvěty v rámci hnutí fair trade a upozorňují na to, že zaměstnanci maloobchodních řetězců nemají o systému fair trade podrobné informace ve srovnání s prodáváči ve specializovaných prodejnách, a nemohou tak spotřebitelům poskytnout úplné informace. Další otázka, která v této souvislosti vyvstává, je, zda nejde ze strany těchto firem jen o čistý marketing.⁵

Definice, cíle a principy fair trade

V roce 2009 zveřejnily World Fair Trade Organization (WFTO) a Fairtrade Labelling Organization (FLO) „Chartu zásad fair trade“. Obsahuje definici, nejdůležitější principy a společnou vizi fair trade.

Charta definuje fair trade jako obchodní partnerství založené na dialogu, transparentnosti a respektu, které usiluje o větší rovnost v oblasti mezinárodního obchodu. Přispívá k udržitelnému rozvoji tím, že nabízí lepší obchodní podmínky marginalizovaným producentům a pracovníkům

⁵ Více k tématu fair trade a marketing, s důrazem na analýzu znalosti značky Fairtrade a výuku marketingu, viz následující kapitola Vnímání fair trade a ekonomické vzdělávání.

(zejména na Jihu) a zaručuje jejich práva. Organizace fair trade se s podporou spotřebitelů aktivně zasazují o pomoc producentům, o zvyšování informovanosti a pořádání kampaní za změnu v pravidlech a praxi běžného mezinárodního obchodu.

Hlavní vizí fair trade je svět, ve kterém je spravedlnost a udržitelný rozvoj základem obchodních struktur a postupů, aby si každý prostřednictvím své práce mohl zajistit slušné a důstojné živobytí a naplno rozvinul svůj lidský potenciál. Hnutí fair trade je přesvědčeno, že obchod může být základním nástrojem zmírnění chudoby a udržitelného rozvoje, ale pouze pokud se řídí tímto záměrem, s větší rovností a transparentností, než jak je v současnosti běžné (WFTO, 2015).

Cílem fair trade je přímá a účinná podpora znevýhodněných farmářů a výrobců ze zemí globálního Jihu (Fairtrade Česko a Slovensko, 2015). Toho se snaží docílit prostřednictvím:

- poskytování „férových“ obchodních podmínek pro zapojené výrobce;
- vyplácení tzv. sociální prémie, která je investována do projektů místního rozvoje;
- dodržování základních norem pracovního práva;
- ochrany životního prostředí;
- zvyšování informovanosti spotřebitelů o situaci malých zemědělců a řemeslníků v rozvojových zemích.

Hnutí fair trade se hlásí k deseti principům, které jej odlišují od konvenčního mezinárodního obchodu (Fairtrade Česko a Slovensko, 2015):

- Vytváření příležitostí pro ekonomicky znevýhodněné pěstitele a výrobce;
- Transparentnost a odpovědnost;
- Férové obchodní praktiky;
- Vyplácení férové ceny;
- Vyloučení dětské a nucené práce;
- Nediskriminace, rovnost příležitostí, podpora ekonomické soběstačnosti žen a svoboda shromažďování;
- Dobré pracovní podmínky;
- Budování kapacit;
- Propagace fair trade;
- Ochrana životního prostředí.

Kritéria a standardy, které se v rámci fair trade uplatňují, patří k těm nejobsáhlejšími a nejambicióznějším, pokud jde o řešení široké řady otázek a podmínek, které mají dopad na producenty v rozvojových zemích, včetně zejména minimální ceny pro producenty a přírážky zaplacené komunitě producenta (Evropská komise, 2009).

Hlavní aktéři

Od 80. let 20. století začala vznikat potřeba vytvořit institucionální rámec s mezinárodní působností.

Významnou roli v hnutí fair trade hrají následující zastřešující organizace, které umožňují komunikaci mezi organizacemi fair trade i prezentaci fair trade navenek:

- WFTO (World Fair Trade Organization): sdružení výrobců, dovozců i prodejců, spojující všechny články řetězce fair trade z celého světa;
- EFTA (European Fair Trade Association): sdružení největších evropských fairtradových dovozců;
- NEWS! (The Network of European Worldshops): sdružení národních asociací specializovaných obchůdků jednoho světa;
- FL (Fairtrade International):⁶ sdružení národních iniciativ; jejím hlavním úkolem je tvorba a úprava standardů certifikace Fairtrade, udávání minimálních výkupních cen, propagace známky Fairtrade a její opatrování a také kampaně na podporu spravedlivého obchodování.

Tyto organizace společně vytvořily platformu FINE. Ta funguje na neformální úrovni a bez rozhodovacích pravomocí. Jejím hlavním úkolem je koordinovat aktivity těchto čtyř fairtradových organizací.

Hlavním článkem ve fair trade jsou producenti, respektive pěstitelé, farmáři, řemeslníci a pracovníci ze zemí globálního Jihu. Dále jsou to zpracovatelé a výrobci certifikovaného zboží a spotřebitelé.

Diskuse o účinnosti fair trade

Pro posouzení jeho dopadů na producenty scházely dostatek základních údajů. Většina prováděných výzkumů dopadů fair trade se spoléhala na méně robustní metody, jejichž účelem bylo stanovit kauzální vazby mezi fairtradovou certifikací a změnami, ke kterým došlo na úrovni organizace výrobců, úrovni jednotlivých zemědělců (farem) a úrovni jednotlivých domácností zapojených do certifikovaných organizací.

Jedním z důležitých aspektů, které ovlivňují debatu o účinnosti fair trade, je čistě ideologický pohled některých autorů. Mnohé z materiálů, které jsou k dispozici, ať už podporující myšlenku fair trade, nebo kritizující tento koncept, nejsou často podloženy konkrétními daty, ale zakládají se pouze na ideologických předpokladech.⁷

⁶ Do roku 2010 nesla název Fairtrade Labelling Organization (FLO).

⁷ Jedním z příkladů diskuse o pozitivích a negativích fair trade je fairtradová cena. Z pohledu ekonomické teorie jde o případ tzv. cenového prahu (minimální ceny). Model nabídky a po-

Pro analýzu fair trade je nutné nejdříve vymezit faktory, podle kterých můžeme měřit účinnost tohoto systému. Důvod neustálých debat o účinnosti fair trade může souviset s nedostatkem konsenzu o tom, co znamená úspěch pro fair trade.

Obvykle se studie zabývající se přínosem fair trade zaměřují na obdrženou cenu a prodaný objem (Arnould *et al.*, 2009), čistý peněžní příjem (Barham *et al.*, 2011), spokojenost s cenou (Becchetti & Costantino, 2008), nebo ziskovost (Beuchelt & Zeller, 2011). Dále byly zkoumány otázky zdravotní péče a vzdělávání (Arnould *et al.*, 2009) a v menší míře výsledky v oblasti životního prostředí (Nelson & Pound, 2009). Jiní autoři se zaměřují na organizační kapacitu, přístup k úvěrům a rovnost pohlaví (Lyon, 2007; Utting-Chamorro, 2005). Další se zabývají hodnocením fair trade více z makroekonomické perspektivy, kdy hodnotícím měřítkem jsou některé z principů, ke kterým se fair trade hlásí, jako jsou demokracie a sociální začleňování (Blowfield & Dolan, 2010), a někteří studují institucionální změny v důsledku fair trade (Nicholls, 2010), nebo rozdělení renty v rámci hodnotového řetězce (Fitter & Kaplinsky, 2001; Gilbert, 2008). Etnografické studie sledují zejména pohled na kvalitu života a blahobyt (Jaffee, 2007), nebo zvažují dopad fair trade na společenské organizace (Arce, 2009).

Argumentem pro iniciativy fair trade je to, že poskytuje věrohodné informace pro spotřebitele. Pokud někteří spotřebitelé preferují výrobní postupy podporované fair trade a jsou ochotni za to zaplatit vyšší cenu, a výrobci jsou ochotni vyrábět tímto způsobem, pak důvěryhodná certifikace může usnadnit vzájemně prospěšné transakce mezi výrobcem a spotřebitelem, ke kterým by jinak nedošlo.

Preferují spotřebitelé výrobky fair trade? Některé zahraniční studie ukazují, že mnoho spotřebitelů skutečně preferuje položky označené tímto logem a jsou ochotni platit prémii až ve výši 23 % (viz například Hainmueller *et al.*, 2011; Herter *et al.*, 2009; Hiscox *et al.*, 2011). Pokud tyto preference existují, tak z teoretického hlediska dobrovolná certifikace zvyšuje celkový blahobyt.

Dostávají výrobci vyšší ceny? Studie souhlasí s tím, že výrobci s certifikací dostávají vyšší ceny než necertifikovaní farmáři. Ale důkazy vyžadují pečlivou analýzu k dovození příčinné souvislosti. Pokud certifikace vybere lepší výrobce, mohla by být kauzalita opačná. Nejnovější studie využívají tři různé metodologické postupy, jak tento problém řešit. První metodou je srovnání postavení jednotlivého certifikovaného a necertifikovaného farmáře

ptávky pak říká, že pokud je cena stanovena a udržována na úrovni vyšší než rovnovážné, na trhu nastává přebytek. Ekonomická teorie říká, že v tomto případě minimální cena ekonomice škodí, protože snižuje celkový ekonomický blahobyt. Podobná debata se vede o pozitivních či negativních minimálních mzdách. I v této debatě je vidět více normativní pohled toho kterého autora. Nesmíme zapomínat, že ekonomická realita je mnohem složitější než jednoduché ekonomické modely, vycházející často z předpokladu *ceteris paribus*.

s podobnými charakteristikami (vzdělání, věk, počet členů v rodině, velikost farmy apod.). Za použití této metody dospívají Beuchelt & Zeller (2011) k závěru, že výrobci kávy v Nikaragui skutečně dostávají vyšší ceny, pokud jsou součástí certifikovaných družstev. Na druhou stranu Fort a Ruben (2009) a Ruben a Fort (2012) žádný významnější rozdíl pro družstva v Peru nenalezli.

Jiné studie využívají spíše srovnání skupiny výrobců v čase než jednorázové srovnání certifikovaného a necertifikovaného výrobce. Sleduje se situace před a poté, co se daný výrobce stal certifikovaným. Dragusanu *et al.* (2014) použitím této strategie určitý cenový rozdíl zjistili, ale nezjistili nárůst v prodeji.

Třetí skupina autorů se zaměřuje na to, pro jaký typ výrobce je certifikace atraktivní. Dvě samostatné studie z Kostariky (Sáenz-Segura & Zúñiga-Arias, 2009) a Peru (Ruben & Fort, 2012) naznačují, že výrobci s menšími zkušenostmi, nižším vzděláním a nižším příjmem se stanou s větší pravděpodobností certifikovanými.

Další důležitou otázkou je dlouhodobá udržitelnost vyšších příjmů. Ekonomická teorie říká, že pokud je poptávka po fair trade konstantní, s přibývajícím počtem certifikovaných výrobců by každý z těchto výrobců dostával menší podíl výnosů. Výrobci budou vstupovat do certifikace tak dlouho, dokud budou zisky kompenzovat náklady certifikace. Tento rozptyl renty nemusí nastat, nebo alespoň ne úplně, pokud by existovaly nějaké bariéry vstupu. Nicméně i pokud by k tomu došlo, nemusí to být naprostý neúspěch pro fair trade. S rostoucím počtem zapojených výrobců by se mohly šířit i ostatní pozitivní efekty, jako například lepší pracovní podmínky nebo udržitelné a dlouhodobé vztahy.

Neexistuje jasná shoda, jak testovat tyto dynamické aspekty fair trade. Ale teoretické úvahy naznačují dilema, jemuž certifikační agentury čelí: na jedné straně si přejí rozšířit certifikaci co nejvíce, na druhou stranu si ale také mohou přát klást určité limity pro vstup, aby nedošlo k rozptýlení renty.

Další zkoumanou otázkou je, zda fair trade nabízí finanční stabilitu. Důkazy naznačují, že výhoda dlouhodobých vazeb mezi výrobcem a kupujícími zde existuje. Uvedme jeden z příkladů. Bacon *et al.* (2008) ukazují, že 77% certifikovaných farmářů konstatovalo, že jim družstvo poskytlo úvěr, ve srovnání s 33% farmářů z necertifikovaných družstev.

V roce 2014 byla publikována studie s názvem Fairtrade, Employment and Poverty Reduction in Ethiopia and Uganda, která vyvolala velký ohlas. Studie z Ugandy a Etiopie se zabývá pracovními podmínkami zaměstnanců, kteří jsou skutečně těmi nejchudšími v těchto zemích. Tento výzkum se zaměřil na organizace výrobců, drobné necertifikované zemědělce a velké producenty. Tři hlavní závěry byly, jak i sami autoři uvádějí, nečekané a znepokojivé (FTEPR, 2014):

- Práce za mzdu je mnohem rozšířenější, než se očekávalo.
- Zaměstnanci pracující za mzdu (bez ohledu na to, zda pracují pro jednu či druhou výše zmíněnou skupinu) patří mezi nejchudší lidi v daných oblastech.
- Mzdy na farmách a zpracovatelských podnicích jsou u certifikovaných výrobců ve skutečnosti nižší než průměr – v některých případech 60 % pod mediánem.

K této studii se mnozí kriticky vyjádřili, a to i samotná organizace Fairtrade International, která s některými závěry autorů studie nesouhlasí (Fairtrade International, 2014a)

Zastavme se ještě chvíli u kritiky fair trade. Kritici fair trade nemají ani tak problémy s pozitivními dopady programů nebo humanitárními záměry skrytými v pozadí fair trade. Jejich argumenty se spíše zaměřují na některé z možných chyb v dlouhodobých účincích fair trade. Kritika se většinou shoduje na tom, že fair trade je jedním z nejméně efektivních způsobů snížení chudoby v rozvojových zemích.

Časopis *Economist* (Voting with Your Trolley, 2006) píše, že snad nejvíce přesvědčivou námitkou vůči Fairtrade je, že jde o neefektivní způsob, jak získat peníze pro chudé producenty. Collier (2007) uvádí, že fair trade je způsob charity, která je poskytována těm farmářům, kteří zůstanou u výroby plodin, jež je uzamkly v chudobě.

Snahy pomoci pěstitelům kávy tím, že je jim placeno za jejich kávu více, podporuje větší produkci kávy. Větší produkce snižuje tržní cenu. Někteří tak argumentují, že nejlépe pěstitelem pomůžeme tím, že je přimějeme k odchodu z produkce kávy. Lepším přístupem jsou intervence v komunitách pěstujících kávu jako například mikrofinance, peněžité granty na zahájení nového podnikání či mezinárodní sponzoring dětí pěstitelů kávy. Tím, jak dojde ke snížení celkové produkce, budou všichni producenti těžit z vyšší ceny kávy. Naopak umělá stimulace větší produkce kávy udržuje pěstitele kávy chudými.

De Janvry, Sadoulet a McIntosh (2012) uvádějí, že pokud světová cena kávy klesne (a zvýší se výhody prodeje skrze Fairtrade), více pěstitelů se rozhodne pro získání certifikace. To ale sníží podíl kávy, kterou může družstvo prodat za fairtradovou cenu. Autoři na základě zkoumání dat za třináct let z Guatemaly zjistili, že v průměru se výhody certifikace vykompenzují s náklady, tedy s poplatky, které farmáři musí platit za certifikaci. Dlouhodobý přínos je tak nulový.

Fair trade může být atraktivní v určitých situacích spíše pro horší kávu. Každá úroda obsahuje zrna, která jsou vyšší kvality než jiná. Pokud je tržní cena za méně kvalitní zrna pod 1,40 USD (amerického dolaru) a tržní cena pro kvalitnější zrna je nad úrovní 1,40 USD, pak Fairtrade systém motivuje

farmáře prodávat méně kvalitní zrna skrze Fairtrade. V ekonomii se takováto situace označuje jako nepříznivý výběr.

Ekonom Brad Barham a jeho kolegové z University of Wisconsin uvádějí (Barham *et al.*, 2012), že náklady pro pěstitele v podobě restrikcí týkajících se používání hnojiv a jiných vstupů znamenají jak zvýšení výrobních nákladů, tak snížení výnosů. Autoři argumentují, že pokud chtějí spotřebitelé kávy zlepšit životní prostředí, měli by za to platit oni sami, a neměli klást dodatečné náklady na chudé pěstitele kávy.

Dalším argumentem kritiků je, že fair trade nepomáhá těm nejchudším pěstitelům. Ve studii z Kostariky ekonomové z Harvard University zjistili, že skromné výhody plynoucí z certifikace jsou soustředěny mezi nejvíce kvalifikovanými pěstiteli kávy. Nezjistili žádný pozitivní dopad na pracovníky, žádný pozitivní dopad na vzdělávání dětí, naopak zjistili negativní dopad na vzdělání dětí nekvalifikovaných pracovníků (Dragusanu & Nunn, 2014).

Dále je vyčítán nedostatek transparentnosti zejména s ohledem na to, jak jsou vynakládány sociální prémie v některých zemích. Ekonom Colleen Haight z California State University uvádí, že mnoho z těchto prostředků je použito na budovy pro družstva a na platy (Colleen, 2011).

Nezávislý výzkum zabývající se dopadem Fairtrade na chudobu, obchod, životní podmínky rurálních farmářů a zaměstnanců může napomoci lépe adresovat výzvy, které přetrvávají v oblastech, kde Fairtrade funguje.

Družstevní forma podnikání

Historie a současnost družstevnictví

Pojem družstvo se zrodil v první polovině 19. století. Družstevnictví vzniklo jako účinný nástroj k řešení hromadících se hospodářských a sociálních problémů, které s sebou koncem první poloviny 19. století přinesla průmyslová revoluce a s ní nástup kapitalistického tržního hospodářství. Idea vycházela z učení utopického socialismu Roberta Owena a Charlese Fouriera.

První družstvo vzniklo ve Velké Británii a bylo jím „Rochdale Society of Equitable Pioneers“ (Rochdalské družstvo poctivých průkopníků). Na začátku 20. století se družstevní hnutí šíří (jsou „importována“ koloniálními úřady) do Indie a poté do dalších asijských a také afrických zemí. V období získávání nezávislosti afrických států se stala jednou z hlavních forem ekonomického a sociálního uspořádání kontinentu (Develtere, Pollet, & Wanyama, 2009).

V současnosti jsou družstva (zvláště v Evropě) chápána jako součást sociální ekonomiky, jako specifický sociální podnik podporující zejména růst sociálního kapitálu místních komunit (Hunčová, 2006). Družstva představují klíčovou součást ekonomiky 21. století. V současné době působí ve všech odvětvích ekonomiky. Význam družstev se ukázal i během hospodářské krize,

kdy prokázala svoji stabilitu. Odolnost družstev je rovněž důležitá v době ekologických problémů a globálních výzev.

Rok 2012 byl Organizací spojených národů prohlášen Mezinárodním rokem družstev. Nejvyšší mezinárodní společenství tím zdůraznilo přínos družstev k socio-ekonomickému rozvoji, zejména jejich dopad na snižování chudoby, vytváření pracovních míst a sociální integraci. Sloganem Mezinárodního roku družstev se stalo heslo „Družstevní podniky budují lepší svět!“ Vyhlášením Mezinárodního roku družstev sledovala OSN tři hlavní cíle, a to zvýšení povědomí široké veřejnosti o družstvech, podporu rozvoje družstevních podniků a zlepšení legislativních podmínek pro existenci a působení družstev.

V družstvech je spatřován značný potenciál k přispění ke snížení chudoby, zlepšení postavení a vytváření pracovních míst. Současně jsou často středem pozornosti dárcovských politik. Nicméně ve stejné době se stávají družstva předmětem kritiky mnoha ekonomů, kteří zakládají své argumenty na různých ekonomických teoriích, jako jsou teorie vlastnických práv a teorie zastoupení (Brousseau & Glachant, 2008).

Definice družstva, družstevní hodnoty a principy

Družstvo představuje obchodní model založený na etických hodnotách a principech, jejichž cílem je zajistit potřeby a přání svých členů. Obecně lze družstvo z několika zdrojů charakterizovat jako specifickou formu svépomocného podnikání soukromých vlastníků, ale také jako subjekt, který vyvíjí nepodnikatelskou činnost na nevýdělečném základě především pro své členy (Němcová, 2001).

Mezinárodní družstevní svaz⁸ (International Co-operative Alliance, ICA) definuje družstvo jako „autonomní sdružení dobrovolně spojených osob za účelem naplnění jejich společných ekonomických, sociálních a kulturních potřeb a aspirací prostřednictvím společně vlastněného a demokraticky vedeného podniku“ (ICA, 2015).

Primárním cílem družstev není vytvářet zisk, ale dávat užitek svým členům (Synek *et al.*, 2006). Jsou alternativou k podnikům řízeným investory. U družstev jsou vlastnictví, management a kontrola vykonávány společně členy družstva. Člen družstva je vlastníkem (podílů na družstevním kapitálu), výrobcem (podílí se na výrobě či aktivitách družstva), zákazníkem (využívatelem služeb družstva) a manažerem (demokraticky spolurozhoduje).

⁸ Mezinárodní družstevní svaz (ICA) byl založen v roce 1895 z iniciativy francouzských a britských družstev. Je největší mezinárodní nevládní organizací na světě, sdružující v současné době téměř 800 milionů členů družstev ze 75 zemí Afriky, Asie, Ameriky, Evropy a Austrálie. Členy ICA je více než 200 národních družstevních organizací a asi deset mezinárodních organizací, jejichž činnost s družstevnictvím úzce souvisí. Cílem ICA je podporovat družstevnictví na celém světě.

Základní odlišností družstev od jiných typů podniků tedy je, že existují primárně pro své členy a jejich potřeby. Na druhou stranu je však nutno upozornit, že družstva nejsou ne-zisková (non-profit), nýbrž jsou ne-pro-zisková (not-for-profit) (Parnell, 1999). Družstva slouží potřebám svých členů a poskytují členům ekonomické výhody spočívající ve zvýšení příjmů, zlepšení kvality života a zároveň v co nejlepším využití zdrojů svých členů, místo dosahování zisků pro investory.

Přes svou různorodost fungují všechna družstva na podobných hodnotách a principech, které definovala ICA ve své Deklaraci družstevní identity (Statement on the Co-operative Identity).

Družstevních hodnot bylo definováno celkem 10 a jsou to: svépomoc, vlastní odpovědnost, demokracie, rovnoprávnost, spravedlnost a solidarita a etické hodnoty jako poctivost, otevřenost, sociální odpovědnost a péče o jiné.

A od těchto hodnot je odvozeno 7 významných principů družstevní identity: 1) dobrovolné a otevřené členství; 2) demokratické řízení družstva členy; 3) ekonomická participace členů; 4) autonomie a nezávislost (na vládních orgánech či politických stranách); 5) vzdělání, odborná příprava a informování členů; 6) spolupráce mezi družstvy; 7) závazek a odpovědnost vůči komunitě (ICA, 2015).

Univerzální charakter základních družstevních principů byl rovněž potvrzen vládami, odborovými a zaměstnavatelskými organizacemi států celého světa, a sice prostřednictvím Doporučení Mezinárodní organizace práce (International Labour Organization, ILO) č. 193/2002 týkající se podpory družstev.

Družstevní principy jsou normativní. Odrážejí určité lidské hodnoty, jimiž by se měla družstevní praxe řídit. Nejsou právně závazné, bylo by možné hovořit o závaznosti pouze morální (Helešic, 2010).

Zemědělská družstva

Družstva hrají významnou roli v odvětví zemědělství, a to jak v rozvinutých, tak i rozvojových zemích. Zemědělská družstva poskytují významné ekonomické výhody pro zemědělce. Lze říci, že družstva jako forma podnikání svým členům ulehčují přežití na trhu.

Odborná literatura uvádí čtyři hlavní charakteristiky zemědělských družstev, jimiž se odlišují od jiných typů podnikatelských subjektů:

- a) kolektivní a demokratické řízení organizace – hlasovací práva člena valnou hromadou přidělovány na základě jeden člen, jeden hlas;
- b) dvojí postavení členů jako vlastníků a zákazníků družstev;
- c) poskytování zemědělských činností a přímo souvisejících služeb hlavně ve prospěch svých členů;

- d) rozdělení výnosů družstva mezi členy družstva na základě toho, jak daný člen družstva využívá služeb družstva (Barton, 1989; Schiller, 1969).

Literaturu na téma zemědělských družstev je možné rozdělit do dvou základních okruhů. Jednak autoři analyzují družstva v agrárním sektoru průmyslových zemí, jako jsou USA, Kanada a západní Evropa. Příspěvky v této tradici pocházejí především z oboru zemědělské ekonomiky, a mají tendenci uplatňovat metody neoklasické ekonomie a pokládají si neoklasické otázky. Primární zaměření je na alokační efektivnosti, i když některé z těchto prací se také dotýkají otázek dobrých životních podmínek zemědělců.

Druhá oblast literatury se zaměřuje na roli agrárních družstev v rozvojových zemích a tranzitivních ekonomikách. Tato literatura má tendenci soustředit se do značné míry na politické a sociální otázky. Zkoumá úlohu státu, otázky etnického původu, pohlaví a kast, stejně jako problémy dobývání renty, nerovnosti a korupce v rámci družstev. Tato část literatury se zabývá otázkou životních podmínek zemědělců v mnohem větší hloubce.

Co je tím hlavním důvodem pro široké využívání družstev v rozvojových zemích? Je jím pravděpodobně způsob, jakým je vybudován trh v těchto zemích. Tedy s mnoha malými výrobci a několika velkými odběrateli. Družstva jsou pak protipólem velkých odběratelů a mohou se tak bránit možnému zneužití moci ze strany kupujících.

Autoři jako Sexton a Iskow (1988) a Staatz (1987) uvádějí, že založení družstev je obvykle odůvodněno potřebou lepšího propojení zemědělců s trhy. Nicméně je také jasné, že když na trhu vládnou neúplné informace, způsobuje tato situace vznik externalit (Greenwald & Stiglitz, 1986; Hoff & Stiglitz, 1993) a veřejné pobídky tak mohou být nutné pro spuštění kolektivní akce prostřednictvím družstev. V souladu s tímto argumentem dochází institucionální ekonomové (Olson, 1965; Varughese & Ostrom, 2001) k závěru, že při absenci vnějších pobídek se zemědělci ne vždy rozhodnou pro spolupráci v podobě vytvoření nějaké organizace. To platí zejména v Africe, kde se spíše zdá, že družstva a jiné farmářské organizace vznikají v očekávání nebo v průběhu rozvojových programů (Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives, 1995; World Bank, 2007).

Družstva zůstávají nadále značně diskutovanou organizační formou. Jedněmi je vítána (Calkins & Ngo, 2005, s. 4) jako jedinečná třetí cesta společenské organizace. Jinými je kritizována (Booth & Whetstone, 2007, s. 32) jako nechvalně proslulá neefektivní forma podnikatelské organizace. Problémy pána a správce (principal-agent) mezi vedením družstva a jeho členy běžně trápí družstva, ať již například kvůli autokratickému vedení (Raynolds, Murray, & Taylor, 2004), nebo nedostatku komunikace a sdílení informací (Blowfield & Dolan, 2010; Getz & Shreck, 2006; Ruben & Fort, 2011).

Role družstev v rámci fair trade

Ze strany výrobce funguje certifikace Fairtrade prostřednictvím aktivního členství v demokratických organizacích malých zemědělců. Tyto organizace mají nejčastěji podobu družstev.

Družstva hrála zásadní roli v historii fair trade. Od počátků hnutí byli malí výrobci v oblasti výroby řemeslných výrobků a jejich uvádění na trh často organizováni do družstev. A tím, jak se fair trade rozšířil i do oblasti potravin a byla zavedena certifikace výrobků, stalo se požadavkem, aby byli drobní producenti organizováni do družstev nebo podobných forem organizace.

Účast družstev v rámci fair trade by neměla být překvapením, zvláště když vezmeme v úvahu společné cíle a hodnoty těchto dvou často provázaných hnutí. Družstva i fair trade jsou tržní obchodní modely, kde jsou lidé v samém jádru podnikání. Obojí aplikují obchodní model, kde zisk je pouze prostředkem, který slouží lidem, nikoliv sám o sobě. Níže uvedená tabulka ilustruje příbuznost hodnot a principů družstev a fair trade.

Tab. 1 Principy fair trade a družstevní identita

Fair trade princip	Družstevní hodnoty	Družstevní principy
Vytváření příležitostí pro ekonomicky znevýhodněné pěstitele a výrobce	Svépomoc Solidarita Sociální zodpovědnost Péče o druhé	Ekonomická účast členů Závazek a odpovědnost vůči komunitě
Transparentnost a odpovědnost	Solidarita Čestnost Otevřenost	Demokratické členské rozhodování a řízení Spolupráce mezi družstvy
Férové obchodní praktiky	Solidarita Sociální zodpovědnost Péče o druhé	Spolupráce mezi družstvy Závazek a odpovědnost vůči komunitě
Vyplácení férové ceny	Rovnost Solidarita	Spolupráce mezi družstvy Závazek a odpovědnost vůči komunitě
Vyloučení dětské a nucené práce	Sociální zodpovědnost Péče o druhé	Závazek a odpovědnost vůči komunitě
Nediskriminace, rovnost příležitostí, podpora ekonomické soběstačnosti žen a svoboda shromažďování	Rovnost Spravedlnost	Vzdělávání, výchova a informovanost
Dobré pracovní podmínky	Sociální zodpovědnost Péče o druhé	Závazek a odpovědnost vůči komunitě

Budování kapacit	Solidarita Svépomoc Sociální zodpovědnost	Vzdělávání, výchova a informovanost
Propagace fair trade	Čestnost	Vzdělávání, výchova a informovanost
Ochrana životního prostředí	Sociální zodpovědnost	Závazek a odpovědnost vůči komunitě

Zdroj: Vlastní zpracování.

V posledních letech se příbuznost hodnot a principů družstev a fair trade stala široce uznávanou. Například ve společném dokumentu ICA a ILO „Co-operating Out of Poverty“ je zmíněno: mezi fair trade a družstvy existuje úzký vztah. Zásady fair trade jsou zcela v souladu se zásadami družstev. Pro oba je hlavním cílem zlepšení životních podmínek pracovníků. To je důvodem, proč většina organizací producentů zapojených do fair trade jsou družstva (ILO, 2005).

Družstvo je zodpovědné za to, že jednotliví producenti dodržují stanovené standardy. K tomu musí vytvořit vhodný vnitřní kontrolní systém. Družstvu je garantována férová cena⁹ (minimální stanovená výkupní cena nebo vyšší aktuální cena na trhu).

Družstvo je příjemcem sociální prémie, která jde do společného fondu družstva, ze kterého se pak podporují projekty místního rozvoje. O využití prémie rozhodují družstva demokraticky. Jinými slovy, o využití rozhodují sami zemědělci.

Statistika fair trade¹⁰

V rozvojových zemích jsou farmáři součástí družstev s tisíci členy. Stovky těchto primárních družstev jsou také členy regionálních družstev, které v některých případech mají certifikaci Fairtrade.

Počet farmářů a pracovníků participujících ve Fairtrade ke konci roku 2013 přesáhl 1,5 milionu. Z toho přibližně 62% všech farmářů a pracovníků pochází z Afriky a Středního východu. Průměrná plocha pole je 1,6 ha a průměrná plocha pole farmáře pěstujícího čaj ve východní Africe je pouhých 0,3 ha.¹¹

⁹ Férová je taková cena, která byla dojednána a odsouhlasena ve vzájemném dialogu, zajišťuje spravedlivou odměnu výrobcům a je také udržitelná z hlediska trhu. Pokud je cena komodity stanovena systémem Fairtrade, je vždy chápána jako minimální. Férová cena představuje sociálně přijatelnou odměnu (v místním kontextu), kterou sami výrobci považují za spravedlivou, a která také dodržuje princip rovného odměňování mužů a žen za stejnou práci.

¹⁰ Data zde uvedená pocházejí z Fairtrade International (2014b).

¹¹ Pro srovnání, průměrná plocha malé rodinné farmy v USA je 98 ha.

Celkový počet organizací výrobců¹² rostl v roce 2013 pomalejším tempem než v předchozích letech. Oproti roku 2012 byl nárůst 6% a ke konci roku 2013 byl celkový počet těchto organizací 1210 v 74 zemích. Celkový počet organizací výrobců vzrostl oproti předchozímu roku o 71. V tomto čísle se však skrývají i následující dvě čísla. Sto osmdesát pět nových organizací získalo certifikaci Fairtrade, zatímco 114 organizací certifikaci opustilo. Z toho asi 77% nedodržel povinnosti dané certifikací a bylo z ní vyloučeno. Zbývajících přibližně 23% se samo rozhodlo opustit certifikaci. Hlavními důvody pro opuštění systému Fairtrade je uváděn nedostatečný přístup na trh pro certifikovanou produkci a z toho plynoucí vyšší poměr nákladů a přínosů certifikace.

Na konci roku 2013 byly organizace výrobců přítomny ve 32 státech Afriky a Středního východu, 18 státech Asie a Oceánie a ve 24 státech Latinské Ameriky a Karibiku.

Na rozdíl od celkového počtu farmářů a pracovníků většina organizací výrobců je v Latinské Americe a Karibiku. A to více než polovina z celkového počtu (celkem 625). V regionu Afrika a Střední východ bylo celkem 404 organizací. Zbývajících 182 tedy připadá na region Asie a Oceánie. Organizace výrobců v Africe mají v průměru větší počet členů ve srovnání s organizacemi výrobců v Latinské Americe a Karibiku.

Světová banka v současné době klasifikuje celkem 34 zemí jako země s nízkým příjmem (hrubý národní důchod na obyvatele je 1045 USD nebo menší). Ke konci roku 2013 bylo 208 certifikovaných organizací výrobců (17% všech certifikovaných organizací výrobců) přítomno v 21 z těchto 34 států. Tyto země navíc zahrnují některé z těch s největším počtem farmářů a pracovníků jako Keňa, Tanzanie, Etiopie a Uganda. Celkem je v zemích s nízkým příjmem 763500 certifikovaných farmářů a pracovníků, tedy více než polovina všech certifikovaných farmářů a pracovníků.

Velikosti jednotlivých organizací výrobců se významně liší. Nejmenší organizace má pouze tři členy, největší má více než 80000 členů. Z deseti největších organizací výrobců je osm v Africe.

Zhodnocení fungování družstev v rámci fair trade

Závěry mnoha studií konstatovaly, že účast na fairtradových trzích výrazně zlepšila fungování družstev, i když ne natolik, aby zmírnila chudobu v těchto společenstvích s konečnou platností (Nigh, 2002; Raynolds, 2002). V mnoha případech také došlo ke zvýšení prestiže organizací v rámci komunit. A proto je stále větší počet farmářů, kteří se chtějí stát členy družstev.

¹² Statistiky nerozlišují, zda jde konkrétně o družstva, případně jiný typ organizace výrobců. Nicméně jak už bylo výše zmíněno, naprostá většina těchto organizací má právě podobu družstva.

Vyšší a stabilnější ceny umožnily některým družstvům diverzifikaci příjmů a umožnily členům družstva rozšířit svou činnost i do dalších výrobních oblastí, které nabízejí buď větší odměnu, nebo stabilnější příjmy.

Dosud předložené důkazy poskytly podporu pro hypotézu, že účast na fairtradových dohodách zlepšuje výkon družstev (Fridell, 2007; Jaffee, 2007).

Některé studie ukazují, že u certifikovaných výrobců je větší pravděpodobnost většího ztotožnění se s družstvem (Ruben & Fort, 2012). Jiné však ukazují pravý opak (Elder *et al.*, 2009) nebo vůbec žádný efekt.

Dále někteří autoři zjistili, že početná skupina výrobců zapojených do družstev s certifikací vůbec nevěděla o prémii, a dokonce mnozí nevěděli, zda dostávají nějaké výhody od družstev. Další důkazy ukazují, že pracovníci najatí certifikovanými družstvy nedostávají vyšší mzdu ve srovnání s pracovníky necertifikovaných družstev, nebo jejich mzda byla jen o velmi málo vyšší (Jaffe, 2009).

Studie také zmiňují pozitivní efekty přelévání certifikace (pozitivní externality). Necertifikovaní výrobci mohou mít výnosy z fair trade, pokud je sociální premie, kterou obdrží certifikovaní výrobci, použita na rozvoj komunity ve formě vzdělání, zdravotnických služeb, infrastruktury, nebo dokonce i ve zvýšení tržní síly zprostředkovatelů. Zde je však existence těchto pozitivních efektů spíše spekulativní, jelikož prozatím existují pouze některé předběžné důkazy ukazující na vyšší příjmy necertifikovaných výrobců v Kostarice (Dragusanu & Nunn, 2014).

Jeden z problémů, kterým musí družstva zapojená do Fairtrade čelit, souvisí s malou velikostí fairtradového trhu. Je obvyklé, že pouze malá část celkové produkce družstva je šířena skrze Fairtrade certifikaci. To má za následek, že většina výstupů z družstev musí být prodána na konvenčním trhu. Na konvenčním trhu musí organizace stále soutěžit se soukromými exportními firmami. Tyto firmy jsou obecně větší než družstva, mají větší přístup k financím, mohou se pochlubit širšími nákupními sítěmi, dlouho-trvajícími, dobře zavedenými vazbami na nadnárodní firmy zabývající se dovozem a případně dalším zpracováním komodit. Pozitivní dopad certifikace na jednotlivé farmy a plantáže je tak velmi malý.

Další komplikací pro družstva jsou prodeje mimo družstvo. Tato praxe, i když může být nezbytná v krátkodobém horizontu, oslabuje družstva, zpomaluje proces budování kolektivních produkčních aktiv, technických znalostí a obchodních vztahů, které mohou vést k dlouhodobým vyšším příjmům a bohatství pěstitelů.

Zejména velká družstva se potýkají s organizačními problémy. Možným řešením je správné nastavení interního kontrolního systému.

Samotným problémem může být i právě důraz Fairtrade certifikace na zemědělská družstva, což může diskriminovat menší zemědělce, kteří nejsou schopni, a někdy ani ochotni, zapojit se do družstva.

Nový výzkum provedený Natural Resources Institute při University of Greenwich (Nelson, Opoku, Martin, Bugri, & Posthumus, 2013) hodnotí dopad Fairtrade na malé producenty kávy a jejich organizace. Studie je zaměřena na osm certifikovaných družstev ve čtyřech zemích (Indonésie, Mexiko, Peru a Tanzanie) a srovnává tato družstva s necertifikovanými družstvy. Studie zjišťuje, že certifikovaní farmáři ve třech ze čtyř sledovaných zemí mají větší příjmy než necertifikovaní farmáři a že existují důkazy, že certifikovaní farmáři a jejich organizace jsou odolnější a méně náchylné na šoky, jako výsledek Fairtrade minimální ceny.

Existuje také důkaz, že certifikované organizace se v čase stávají silnějšími a efektivnějšími – například díky zlepšení ve vedení, lepšímu přístupu ke kapitálu a jiné podpoře, skrze investice sociální prémie na podporu organizačních zlepšení. Farmáři v certifikovaných organizacích dostávají v mnohem větší škále školení ve srovnání s necertifikovanými farmáři. Také získali mnohem více služeb (jako například vstupy, úvěry) a měli větší míru spokojenosti se službami než necertifikovaní farmáři (Fairtrade International, 2014b).

Nicméně porozumění tomu, jak jejich organizace fungují, a porozumění Fairtrade se značně lišilo. V některých případech byla participace farmářů v organizacích nízká a s tím souvisela nedostatečná transparentnost rozhodování. Studie je zakončena celou řadou doporučení, včetně potřeby Fairtrade zintenzivnit svou podporu organizacím výrobců, a stejně tak rozšířit partnerství s jinými podporujícími organizacemi (Fairtrade International, 2014b).

Jedním z důležitých měřítek spokojenosti s certifikací Fairtrade je, zda si organizace udrží svou certifikaci po dlouhou dobu. V roce 2013 bylo 56% organizací výrobců s certifikací nejméně tři roky. Oproti předchozímu roku se jedná o mírný nárůst. Celkově od roku 2011 zůstává podíl organizací dlouhodobě certifikovaných mezi 50 a 60%. Jinými slovy přes 40% organizací výrobců s certifikací Fairtrade je v každý okamžik v rámci předchozích tří let nově zapojenými organizacemi (Fairtrade International, 2014b).

V prvních letech certifikace jsou obvykle kritickými faktory přístup na trhy a organizační podpora, které rozhodují o tom, zda daná organizace vydrží v systému Fairtrade. Velký podíl nově zapojených organizací je na jednu stranu dobrým znamením, že Fairtrade pokračuje v růstu. Nicméně na druhou stranu je to i známka velké výzvy, jíž Fairtrade systém čelí. Aby byly organizace výrobců schopné přetrvat v systému Fairtrade, je nutno zajistit dostatečné zdroje, které budou směřovat na podporu nových organizací výrobců a zajistit, aby byla tržní poptávka a dostupné dodavatelské řetězce pro jejich výrobky. Silné a efektivní organizace výrobců jsou základem úspěchu či neúspěchu.

Závěr

Určitý důkaz o tom, zda jsou cíle fair trade skutečně splněny, provedené studie vesměs poskytují. Nicméně nedávají odpověď ohledně dlouhodobých dopadů fair trade a zda se skutečně jedná o neefektivní způsob pomoci chudým producentům.

Studie také ukazují, že ačkoliv zemědělci díky členství v družstvu a certifikaci Fairtrade získali určité ekonomické výnosy oproti necertifikovaným zemědělcům, dopady jsou omezené a nezdá se, že by se domácnosti zabývající se pěstováním certifikovaných plodin dostaly z chudoby nebo se posunuly v žebříčku bohatství výše díky účasti na certifikaci Fairtrade.

Na druhou stranu je nutno uznat, že fair trade a družstva dohromady představují šikovné spojení organizací občanské společnosti, soukromého obchodu a mezinárodní podpory. Fair trade nabízí důležitý model pro spolupráci mezi družstvy v globalizované ekonomice. Družstva a fair trade byly důležitými rozvojovými aktéry v soukromém sektoru po mnoho let. Přispěly k podpoře většího začlenění podnikového modelu založeného na lidech do ekonomického systému a prokázaly, že je tento model životaschopný a úspěšný.

Soukromý sektor, který klade lidi a ne kapitál do centra svého podnikání, může dosáhnout udržitelného rozvoje a růst podporující začlenění, který povede ke zmírnění chudoby.

Účast na fair trade poskytuje značné výhody družstevní organizace, a to z hlediska doplňků příjmů a přístupu ke znalostem a odbornosti. Ekonomická teorie a empirické výsledky naznačují, že účast v systému Fairtrade pravděpodobně vede k lepšímu fungování družstev. Na druhou stranu může působit spousta faktorů, které mohou pozitivní přínosy omezit, jako například nedostatečný přístup k financování nebo nadměrná angažovanost státu.

Družstva mají velký potenciál pro zvýšení blahobytu drobných zemědělců za předpokladu, že jsou přítomny určité podmínky. Za prvé, stát musí uznat a podporovat existenci družstva, aniž by se snažil je ovládat. Státní podpora pro družstva by měla být skrze příznivou legislativu a přístup k nízkonákladovým úvěrům a/nebo doplňkovým službám. A zároveň družstva sama musí být dostatečně dobře organizována a musí zavést vnitřní procesy demokratické správy a řízení organizace.

Co říci závěrem k hnutí fair trade? Mezinárodní experiment vytváření a udržování alternativního obchodního systému v rámci dominantního systému je stále v rané fázi, a zůstává hodně toho, co je třeba se naučit. Empirické studie dopadu systému jsou stále poměrně vzácné a jsou úzce zaměřeny, kvalitativní případové studie pokrývají poměrně málo organizací. Je potřeba provést další důkladný a dlouhodobější výzkum se zapojením většího množství organizací.

Literatura

- Arce, A. (2009). Living in Times of Solidarity: Fair Trade and the Fractured Life Worlds of Guatemalan Coffee Farmers. *Journal of International Development*, 21(7), 1031–1041.
- Arnould, E., Alejandro P., & Dwayne B. (2009). Does Fair Trade Deliver on Its Core Value Proposition? Effects on Income, Educational Attainment, and Health in Three Countries. *Journal of Public Policy & Marketing*, 28(2), 186–201.
- Bacon, C. M., Méndez, V. E., Flores Gómez, M. E., Stuart, D., & Díaz Flores, S. R. (2008). Are Sustainable Coffee Certifications Enough to Secure Farmer Livelihoods? The Millennium Development Goals and Nicaragua's Fair Trade Cooperatives. *Globalizations*, 5(2), 259–274.
- Barham, B. L., Mercedes C., Seth G., Jessa L., & Weber J. G. (2011). Fair Trade/Organic Coffee, Rural Livelihoods, and the 'Agrarian Question': Southern Mexican Coffee Families in Transition. *World Development*, 39(1), 134–145.
- Barham, B. L. & Weber, J. G. (2012). The Economic Sustainability of Certified Coffee: Recent Evidence from Mexico and Peru. *World Development*, 40(6), 1269–1279.
- Barton D. G. (1989). What is a Cooperative? In D. W. Cobia (Ed.), *Cooperatives in Agriculture* (s. 1–20). Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Becchetti, L., & Costantino, M. (2008). The Effects of Fair Trade on Affiliated Producers: An Impact Analysis on Kenyan Farmers. *World Development*, 36(5), 823–842.
- Berdegue, J. (2001). *Cooperating to Compete: Associative Peasant Business Firms in Chile* (Dizertační práce). Wageningen: Wageningen University.
- Berlan, A. (2008). Making or Marketing a Difference? An Anthropological Examination of the Marketing of Fair Trade Cocoa from Ghana. In G. De Neve, L. Peter, J. Pratt, & D. C. Wood (Eds.), *Hidden Hands in the Market: Ethnographies of Fair Trade, Ethical Consumption, and Corporate Social Responsibility* (s. 171–194). Bingley: Emerald Publishing.
- Bernard, T., Taffesse, A. S., & Gabre-Madhin, E. Z. (2008). Impact of Cooperatives on Smallholders Commercialization Behavior: Evidence from Ethiopia. *Agricultural Economics*, 39, 1–15.
- Beuchelt, T. D., & Zeller, M. (2011). Profits and Poverty: Certification's Troubled Link for Nicaragua's Organic and Fairtrade Coffee Producers. *Ecological Economics*, 70(7), 1316–1324.
- Blowfield, M. E. & Dolan, C. (2010). Fairtrade Facts and Fancies: What Kenyan Fairtrade Tea Tells us About Business' Role as Development Agent. *Journal of Business Ethics*, 93, 143–162.
- Booth, P. & Whetstone, L. (2007). Half a Cheer for Fair Trade. *Economic Affairs*, 27(2), 29–36.
- Brousseau, E., & Glachant J. M. (2008). *New Institutional Economics: A Guidebook. Economics Papers from University Paris Dauphine 123456789/12319*. Paris: Paris Dauphine University.

- Calkins, P., & Ngo, A. (2005). *The Impacts of Farmer Cooperatives on the Standard of Living Of Cocoa Producing Villages in Côte d'Ivoire and Ghana*. SOCODEVI.
- Collier, P. (2007). *The Bottom Billion*. New York: Oxford University Press.
- Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives. (1995). *Capital Formation in Agricultural Cooperatives. Report of International Technical Meeting*. Rome: FAO.
- de Janvry, A., Sadoulet, B. & McIntosh, C. (2012). Fair Trade and Free Entry: Can a Disequilibrium Market Serve as a Development Tool? Dostupné z <http://irps.ucsd.edu/assets/001/503924.pdf>
- Dragusanu, R., Giovannucci, D., & Nunn, N. (2014). The Economics of Fair Trade. *Journal of Economic Perspectives*, 28(3), 217–236.
- Duflo, E., Kremer, M., & Robinson, J. (2009). Nudging Farmers to Use Fertilizer: Theory and Experimental Evidence from Kenya. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series No. 15131*.
- Elder, S. D., Zerriffi, H. & Le Billon, P. (2012). Effects of Fair Trade Certification on Social Capital: The Case of Rwandan Coffee Producers. *World Development*, 40(11), 2355–2367.
- Evropská komise. (2009). *Sdělení Komise Radě, Evropskému parlamentu a Evropskému sociálnímu výboru. Příspěvek k udržitelnému rozvoji: Role spravedlivého obchodu a nevládních koncepcí záruk udržitelnosti v souvislosti s obchodem*. Dostupné z <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2009/CS/1-2009-215-CS-F1-1.Pdf>
- Evropský parlament. (2005). *Usnesení Evropského parlamentu o Spravedlivém obchodu a rozvoji (2005/2245(INI))*.
- Fairtrade Česko a Slovensko (2015). *Co je Fair trade*. Dostupné z <http://www.fairtrade-cesko.cz/fair-trade>
- Fairtrade International (2012). *Fairtrade by the Numbers – Key Data for 2009-11*. Dostupné z http://www.fairtrade.net/fileadmin/user_upload/content/2009/resources/2012-02_Fairtrade_ByTheNumbers_2009-11.pdf
- Fairtrade International (2014a). *Statement on SOAS Report – Fairtrade, Employment and Poverty Reduction in Ethiopia and Uganda*. Dostupné z <http://www.fairtrade.net/single-view+M5a2383b864f.html>
- Fairtrade International (2014b). *Monitoring the Scope and Benefits of Fairtrade*. Dostupné z http://www.fairtrade.net/fileadmin/user_upload/content/2009/resources/2014-Fairtrade-Monitoring-Scope-Benefits-final-web.pdf
- FTEPR. (2014). *Fairtrade, Employment and Poverty Reduction in Ethiopia and Uganda*. Dostupné z <http://ftepr.org/wp-content/uploads/FTEPR-Final-Report-19-May-2014-FINAL.pdf>
- Fitter, R., & Kaplinsky, R. (2001). Who Gains from Product Rents as the Coffee Market Becomes More Differentiated? A Value-chain Analysis. *IDS Bulletin*, 32(3), 69–82.
- Fort, R., & Ruben, R. (2009). The Impact of Fair Trade Certification on Coffee Producers in Peru. In R. Ruben (Ed.), *The Impact of Fair Trade* (s. 75–98). Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

- Francesconi, G. N., & Ayerakwa, H. M. (2011). *West African Grain Banks in a New Era of Food Crisis: A Policy Report*. Dakar: IFPRI, BMZ, WFP.
- Francesconi, G. N., & Heerink, N. (2010). Ethiopian Agricultural Cooperatives in an Era of Global Commodity Exchange: Does Organizational Form Matter? *Journal of African Economies*, 20(1), 153–177.
- Francesconi, G. N., & Ruben, R. (2014). Fair Trade's Unintended Theory of Change: An Evaluation Based on the Cooperative Life Cycle Framework and Mixed Methods. *Journal of Development Effectiveness*, 6(3), 268–283.
- Getz, Ch., & Shreck, A. (2006). What Organic and Fair Trade Labels Do Not Tell Us: Towards a Place-based Understanding of Certification. *International Journal of Consumer Studies*, 30(5), 490–501.
- Gilbert, Ch. L. (2008). Value Chain Analysis and Market Power in Commodity Processing with Application to the Cocoa and Coffee Sectors. In *Commodity Market Review 2007–2008* (s. 5–34). Rome: FAO.
- Greenwald, B., & Stiglitz, J. (1986). Externalities in Economies with Imperfect Information and Incomplete Markets. *Quarterly Journal of Economics*, 101, 229–264.
- Hainmueller, J., Hiscox M. J., & Sequeira S. (2011). *Consumer Demand for the Fair Trade Label: Evidence from a Field Experiment*. Unpublished paper.
- Haight, C. (2011). *The Problem with Fair Trade Coffee*. Dostupné z http://www.ssireview.org/articles/entry/the_problem_with_fair_trade_coffee
- Hayami, Y., & Otsuka, K. (1992). Beyond the Green Revolution: Agricultural Development Strategy into New Century. In J. R. Anderson (Ed.), *Agricultural Technology: Policy Issues for the International Community* (s. 15–42). Washington, D. C.: World Bank.
- Helešic, F. (2006). *Evropské a české družstevní právo* (1. vydání). Praha: EUROLEX BOHEMIA, a. s.
- Hertel, S., Scruggs, L., & Heidkamp, C. P. (2009). Human Rights and Public Opinion: From Attitudes to Action. *Political Science Quarterly*, 124(3), 443–459.
- Hiscox, M. J., Broukhim M., & Litwin C. S. (2011). *Consumer Demand for Fair Trade: New Evidence from a Field Experiment using eBay Auctions of Fresh Roasted Coffee*. Dostupné z <http://ssrn.com/abstract=1811783>
- Hoff, K., & Stiglitz, J. E. (1993). Imperfect Information and Rural Credit Markets: Puzzles and Policy Perspectives. In K. Hoff, A. Braverman, & J. E. Stiglitz (Eds.), *The Economics of Rural Organization: Theory, Practice and Policy* (s. 33–52). Oxford: Oxford University Press.
- Hunčová, M. (2006). *Družstva a jejich role v tržní ekonomice* (1. vyd.). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- International Co-operative Alliance. (2015). Dostupné z <http://ica.coop/>
- International Labour Organization. (2005). *Cooperating out of Poverty: The Global Cooperative Campaign Against Poverty*. Geneva.
- Jaffee, D. (2007). *Brewing Justice: Fair Trade Coffee, Sustainability, and Survival*. University of California Press.

- Jaffee, D. (2009). "Better, But Not Great": The Social and Environmental Benefits and Limitations of Fair Trade for Indigenous Coffee Producers in Oaxaca, Mexico. In R. Ruben (Ed.), *The Impact of Fair Trade* (s. 195–222). Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Kydd, J., & Dorward, A. (2004). Implications of Market and Coordination Failures for Rural Development in Least Developed Countries. *Journal of International Development*, 16(7), 951–970.
- Lipton, M. (2005). The Family Farm in a Globalizing World: The Role of Crop Science in Alleviating Poverty. *2020 Discussion Paper No. 40*. Washington, D. C.: International Food Policy Research Institute.
- Lyon, S. (2007). *Maya Coffee Farmers and Fair Trade: Assessing the Benefits and Limitations of Alternative Markets*. *Culture & Agriculture*, 29(2), 100–112.
- Nelson, V., & Pound, B. (2009). *The Last Ten Years: A Comprehensive Review of the Literature on the Impact of Fairtrade*. Natural Resources Institute.
- Nelson, V. Opoku, K., Martin, A., Bugri, J., & Posthumus, H. (2013) *Final Report: Assessing the Poverty Impact of Sustainability Standards: Fairtrade in Ghanaian Cocoa*. London: Natural Resources Institute, University of Greenwich.
- Němcová, L., et al. (2001). *Vybrané kapitoly z českého družstevnictví*. Praha: Družstevní asociace ČR.
- Nicholls, A. (2010). Fair Trade: Towards an Economics of Virtue. *Journal of Business Ethics*, 92, 241–255.
- Nicholls, A., & Opal, C. (2005). *Fair Trade: Market-driven Ethical Consumption*. SAGE.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Poulton, C., Dorward, A., & Kydd, J. (2010). The Future of Small Farms: New Directions for Services, Institutions and Intermediation. *World Development*, 38(10), 1413–1428.
- Raynolds, L. T., Murray, D. L., & Taylor, P. L. (2004). Fair Trade Coffee: Building Producer Capacity via Global Networks. *Journal of International Development*, 16(8), 1109–1121.
- Ruben, R., & Fort, R. (2011). The Impact of Fair Trade Certification for Coffee Farmers in Peru. *World Development*, 40(3), 570–582
- Sáenz-Segura, & F. Zúñiga-Arias, G. (2009). Assessment of the Effect of Fair Trade on Smallholder Producers in Costa Rica: A Comparative Study in the Coffee Sector. In R. Ruben (Ed.), *The Impact of Fair Trade* (s. 117–135). Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Sexton, R., & Iskow, J. (1988). Factors Critical to the Success or Failure of Emerging Agricultural Cooperatives. *Giannini Foundation Information (Series No. 11921)*. UC Davis.
- Schiller, O. M. (1969). *Cooperation and Integration in Agricultural Production: Concepts and Practical Application: An International Synopsis*. London: Asia Publishing House.

- Staatz, J. M. (1987). The Structural Characteristics of Farmer Cooperatives and their Behavioral Consequences. In J. Royer (Ed.), *Cooperative Theory: New Approaches* (s. 33–60). USDA-ACS Service report No. 18. Washington, D. C.: USDA.
- Synek, M., et al. (2005). *Podniková ekonomika* (4. přepracované a doplněné vydání). Praha: C. H. Beck.
- Utting-Chamorro, K. (2005). Does Fair Trade Make a Difference? The Case of Small Coffee Producers in Nicaragua. *Development in Practice*, 15(3/4), 584–599.
- Varughese, G., & Ostrom, E. (2001). The Contested Role of Heterogeneity in Collective Action: Some Evidence from Community Forestry in Nepal. *World Development*, 29(5), 747–765.
- Voting with Your Trolley. (2006, 7. prosince). *The Economist*.
- World Fair Trade Organization. (2015). *The Charter of Fair Trade Principles*. Dostupné z <http://www.wfto.com/fair-trade/charter-fair-trade-principles>
- World Bank. (2007). *World Development Report 2008: Agriculture For Development*. Washington, D. C.: World Bank.